

תימן ואתיופיה

שאלה: האם נמצא קשר כלשהו בין מנהגי ביתא ישראל למנהגי תימן?

מבוא:

הקרבה הגיאוגרפית שבין תימן לאתיופיה, הביאה מספר חוקרים¹ למסקנה שמוצאם של יהודי אתיופיה קשור בתימן. פחות מ 400 ק"מ מפרידים בין חופה המערבי של תימן לבין האזורים הצפון מזרחיים שבהם ישבו יהודי אתיופיה (מחוז טיגרי, אדיגרט-אקסום). תימן יושבת על נתיב-סחר חשוב, לפתח מיצרי באב אל מנדב, שבין האוקיינוס ההודי וים סוף. יהודים ישבו בתימן לכל המאוחר בשלהי בית שני² ואולי אף בתקופת חורבן הבית הראשון.

יתכן שסוחרים יהודים מתימן הגיעו לאתיופיה והם גרעין המוצא של יהודי אתיופיה.

השערה זו מתפצלת למספר אפשרויות:

1. עדת ביתא ישראל צמחה מנישואי תערובת בין סוחרים יהודים מתימן ובני שבט אגאו (האוכלוסיה המקומית של אזור גונדר).

2. האוכלוסיה המקומית קלטה מנהגים יהודיים בהשפעת יהודי תימן (אין אנו יכולים אפילו לשער אם עברו הליך של גיור או לא).

3. יהודי אתיופיה הם צאצאי גרים-ערבים מתימן שהגרו לאתיופיה.

העובדה שבמהלך ההיסטוריה היו תקופות שתימן שלטה על חבש, והיו תקופות

שחבש שלטה על תימן, מחזקת את ההצעות המבוססות על הגירה מתימן לחבש.³

האם נמצא קשר כלשהו בין מנהגי ביתא ישראל למנהגי תימן?

הדעות:

1. **ישנה השפעה של יהדות תימן** בגלל הקשרים בין הקהילות. באתיופיה הייתה גם קהילה תימנית. יש זיקות היסטוריות, גנטיות, לשונית ואף מעט הלכתיות.
2. **אין קשר** בין מסורת תימן למסורת אתיופיה. לא נראה שכלל ידעו אלו על קיומם של אלו, והפער גדול ביחס להיכרות עם התורה שבעל פה מימי חז"ל. הקהילה התימנית באתיופיה הינה מודרנית יחסית ולא רלוונטיות מבחינה גיאוגרפית לביתא ישראל.

הדיון:

עמדה 1 : (שושנה בן דור ואמנון חבר)

ישנה השפעה של יהדות תימן בגלל הקשרים בין הקהילות ובאתיופיה הייתה גם קהילה תימנית

קיים דמיון במיוחד ברמה הכללית, של התרבות הדרום ערבית, בטרם קראו לחלק מחצי האי ערב תימן לבין אתיופיה וגם בין יהודי תימן לביתא ישראל. נקודות המגע המשמעותיים ביותר

¹ אשכולי אהרון זאב, "ההלכה והמנהג בין יהודי חבש לאור ההלכה הרבנית והקראית", **תרביץ**, ז (תרצ"ו), עמ' 31 ואילך; ולדמן, יהודי עמ' 8; סטיבן קפלן, "מוצאם של ביתא ישראל", **פעמים**, 33 (תשמ"ח), עמ' 34.

² ב 1970 נתגלתה בתימן כתובת עברית המונה חלק ממשמרות הכהונה. משערים שכוהנים שגלו מא"י אחרי חורבן בית שני שימרו את ייחוס כהונתם, כפי שעשו כוהנים שעקרו לגליל באותה תקופה. להרחבת נושא זה ע"ע ד"ר יהודה רצהבי, **אינצ' עברית**, ערך "תימן" כרך לב עמ' 797.

³ לענין חילופי השלטון בין תימן לחבש ע"ע שם עמ' 791.

הם בין שני האזורים באופן כללי. בגלל הקרבה הגיאוגרפית בין דרום ערב לבין צפון אתיופיה, היה מעבר של תרבות חומרי בימי קדם, כפי שמתועד היטב בספרות המחקר, לדוגמה, הספר Axum של קוביסצ'אנוב, שהוא אחד הספרים הקלאסיים על הממלכה האקסומית. נמצאו בצפון אתיופיה כתובות בשפה השבאית, השפה המדוברת בדרום אתיופיה ושפה זו היא בעצם האם הקדמונית של שפת הגעז. נמצאו באתיופיה גם מטבעות מדרום ערב ועוד ממצאים המעידים על קשרי תרבות ומסחר בין שני אזורים אלה. באמצע המאה השישית לספה"נ פלש המלך האתיופי-נוצרי כלב (אלא-אצבהה) לתימן כדי להגן על הנוצרים שם מפני המלך היהודי-גר צדק יוסף דו-נואס, שלדעתו הציק לנוצרים, ובעקבות כך הרג את דו-נואס וכבש חלק מדרום ערב. לדעתו של פרופ' יוסף הלוי, הוא הביא לאתיופיה שבויים, כולל שבויים יהודים, אך זוהי דעת יחיד. מבחינת שאריות של התרבות החומרית הדומה עד היום, ניתן לציין קליעת סלי נצרים, סוגי מזון דומים (אינג'רה ולחוח) וכד'.

חלק מההיסטוריונים שמנסים להסביר מאיפה הגיעו יהודים לאתיופיה, מסבירים שבאו מדרום ערב בסביבות תקופת חורבן הבית השני. בנוסף, לפי ההשפעות היהודיות על תרגום התנ"ך לגעז שנעשה באקסום, נראה שהיו יהודים בעיר אקסום במאות ה-5-6. נכון שזה מעלה תעלומה מדוע היהדות של ביתא ישראל אח"כ התפתחה באופן עצמאי, ללא ידיעה של התלמוד.

תמיכה: הרב שמשון לוינגר

בעלון 'מצב הרוח', גליון סוכות תשע"ן, פורסם ראיון עם ד"ר ברכה זיסר, החוקרת את הגנים המשותפים לכל עדות ישראל, והיא אמרה בין השאר, שהקירבה הגנטית הגדולה ביותר היא בין יהודי תימן ל'ביתא ישראל'.

תגובה: יואל שילה

במהלך המאה העשרים הגיעו מאות יהודים מתימן לאתיופיה. נוצר רק מעט קשר בין שתי הקהילות, אבל כאשר נוצר קשר כזה אז היהודים התימנים והיהודים האתיופים התייחסו אלו כלפי אלו כיהודים לכל דבר, עם הבדלי מנהגים. נוצרו ביניהם קשרי חיתון. בתחילת שנות החמישים, כאשר היהודים התימנים שבאתיופיה (ובאריתריאה וג'יבוטי) עלו במסגרת 'כנפי נשרים' גם נשותיהם האתיופיות עלו איתם, והתקבלו בארץ כתימניות לכל דבר.

עמדה 2: אין קשר בין מסורת תימן למסורת יהודי אתיופיה (הרב יואל)

אין קשר בין מסורת תימן למסורת אתיופיה.

לא נראה שכלל ידעו אלו על קיומם של אלו. הקשר היה יותר ליהודי מצרים.

הקהילה התימנית באתיופיה אינה רלוונטית לנושא משתי סיבות:

א. לא באותו איזור. אתיופיה גדולה והיהודים חיו בכפרים הרחוקים יותר מים סוף.

ב. קהילה זו חדשה מבחינת זמן היסטורי שהיה יכול להשפיע.

קושיה: יוסי זיו

הקשר בין יהודי אתיופיה ויהודי תימן מרתק מבחינות רבות: היסטורית, גנטית, לשונית ועוד. להלן זיקות שמצאתי בתחום הלכה ומנהג:

- מקיימים אזכרות בבית הכנסת ולא בבית העלמין.
- דמיון רב בין המצה התימנית לקיטה האתיופית.
- מתייחסים לקטן בר דעת כבוגר החייב במצוות (כגון: אצל יהודי תימן קטן קורא בתורה ומוציא ידי חובה, אצל יהודי אתיופיה אין מושג של 'בן 13 למצוות'. כל היכול לקיים חייב לקיים).

תשובה: רונן אחיטוב

הנקודה האחרונה ניתנת להסבר פשוט: המושג של בר מצווה הוא בעיקר מושג אשכנזי. התימנים וגם יהודי אתיופיה מרוחקים מהשפעות אשכנזיות. וראה תוספתא חגיגה א ב, שמחייבת קטנים במצוות ברגע שהם מסוגלים לקיים אותן.

המצה והקיטה נראות לי יותר עניין של סוגי הדגנים באיזור.

כפי שראינו, בתחום הייבום אין דמיון בין המנהגים באתיופיה ובתימן.

תשובה: יק'הת רוזן

קטונתי מלהביע דיעה בענייני מחקר אנתרופולוגי, שאין לי מושג בו. אבל בנושא ההלכה והמנהג נראה שכבר כתבו כאן כמה שאין קשר אמיתי בין העדות הללו. אדרבה קהילת תימן קשורה בקשר הדוק לתלמוד והיא מאוד שמרנית וקפדנית בכך, ואילו קהילת אתיופיה התנתקה מהתפתחות התורה שבעל פה בדורות קדומים. ואם כן זה שיש כמה מנהגים שבהם נמצא קשר כלשהו, זה הרבה יותר סביר לראות זאת כמקרי. כן נראה לענ"ד.